

STRAFRECHT

STRAF(PROCES)RECHT

AAK20157898

Prof. mr. J.H. Crijns, mr. dr. M.J. Dubelaar

Wetgeving

1 Staatsblad

Stb. 2015, 255 – Wet aanscherping voetbalwet

Recent heeft de Eerste Kamer ingestemd met de Wet van 30 juni 2015 tot wijziging van de Gemeentewet en het Wetboek van Strafrecht ter aanscherping van de maatregelen ter bestrijding van voetbalvandalisme en ernstige overlast (zie ook *Kwartaalsignaal* 131). De wet die per 1 juli jl. in werking is getreden (*Stb. 2015, 256*) voorziet in een uitbreiding van het wettelijk instrumentarium van de burgemeester, de officier van justitie en de strafrechter om voetbalvandalisme en (andere) ernstige overlast in de publieke ruimte te bestrijden. Deze wet brengt onder meer wijziging aan in artikel 38v Sv en maakt het mogelijk voor de strafrechter om een gebiedsgebod op te leggen, waarmee de veroordeelde verplicht kan worden zich gedurende één of meer tijdvakken op een bepaalde plaats, bijvoorbeeld zijn woning, op te houden. Dit is een nieuwe vrijheidsbeperkende maatregel naast het reeds bestaande contact- en gebiedsverbod en de meldplicht. Het opleggen van een gebiedsgebod was overigens reeds mogelijk als bijzondere voorwaarde bij een voorwaardelijke straf, maar niet als zelfstandige sanctie. De reden voor uitbreiding is volgens de wetgever daarin gelegen dat een voorwaardelijke straf bij het soort feiten waarvoor de wijziging is bedoeld, niet altijd aangewezen is. Bij lichtere feiten zou het voorwaardelijke deel van de straf bovendien niet altijd lang genoeg zijn om als effectieve stok achter de deur te kunnen fungeren (*Kamerstukken II 2013/14, 33882, 3, p. 13*). Met de onderhavige wet is tevens de maximale duur van alle vrijheidsbeperkende maatregelen verhoogd van twee naar vijf jaar. Het is vanzelfsprekend aan de rechter om te beoordelen of het opleggen van een dergelijke maatregel voor de maximale duur van vijf jaar in de gegeven omstandigheden ook noodzakelijk en proportioneel is (*Kamerstukken II 2013/14, 33882, 3, p. 16*).

2 Kamerstukken

34067 – Eigen bijdrage van veroordeelden aan de kosten van strafvordering en slachtofferzorg

Op 23 juni jl. heeft de Tweede Kamer ingestemd met een wetsvoorstel dat het mogelijk maakt een gedeelte van de kosten die de overheid maakt voor de opsporing, vervolging en berechting van strafbare feiten te verhalen. Hiermee betalen veroordeelden mede mee aan de kosten die overheid moet maken voor slachtofferzorg. Het Wetsvoorstel tot wijziging van het Wetboek van Strafvordering in

verband met de eigen bijdrage van veroordeelden aan de kosten van de strafvordering en de slachtofferzorg (*Kamerstukken I 2014/15, 34067, A*) voorziet hiertoe in een nieuw artikel 592b Sv dat bepaalt dat in gevallen waarin de zaak is geëindigd met oplegging van een straf of maatregel door de rechter dan wel een rechterlijk pardon ex artikel 9a Sr, de gewezen verdachte een bijdrage aan de kosten van de strafvordering en de slachtofferzorg dient te betalen. Uit deze formulering kan worden afgeleid dat verdachten die bij wege van een strafbeschikking een straf of maatregel opgelegd hebben gekregen, geen eigen bijdrage verschuldigd zijn. Lid 2 expliciteert vervolgens dat dit eveneens geldt voor verdachten die door de rechter worden veroordeeld na het instellen van verzet tegen een strafbeschikking. Hiermee wordt voorkomen dat verdachten die een strafbeschikking opgelegd hebben gekregen een oneigenlijke prikkel krijgen van het instellen van verzet af te zien. Het tweede lid van artikel 592b Sv zondert veroordeelden die volgens het jeugdstrafrecht zijn berecht eveneens uit van het betalen van een eigen bijdrage.

Artikel 592d bepaalt vervolgens dat de hoogte van de eigen bijdrage bij algemene maatregel van bestuur zal worden vastgelegd. Hierbij kan worden gedifferentieerd, bijvoorbeeld naar het type rechter dat de veroordeling heeft uitgesproken, hetgeen het mogelijk maakt een hoger tarief vast te stellen in zaken die zijn berecht door de meervoudige kamer dan in politierechter- en/of kantonzaken (*Kamerstukken II 2014/15, 34067, 3, p. 7*). In ieder geval zal het steeds gaan om een forfaitair bedrag dat geheel onafhankelijk is van het verloop van de procedure. Anders dan in een aantal ons omringende landen hoeft derhalve niet te worden betaald voor de werkelijk gemaakte kosten of voor bepaalde proceshandelingen. Daarmee beoogt de regeling te voorkomen dat verdachten zich belemmerd voelen in hun verdediging, bijvoorbeeld bij het oproepen van getuigen of het verzoeken om nader onderzoek, omdat zij het risico lopen daarvoor later te moeten betalen. De hoogte van het bedrag is evenmin afhankelijk van de vraag of de zaak – al dan niet op initiatief van de verdediging – is voortgezet in hoger beroep en/of cassatie; het forfaitair bedrag ziet op een tegemoetkoming in de kosten tot en met de procedure in eerste aanleg (*Kamerstukken II 2014/15, 34067, 3, p. 6-7*). Overigens betekent dit niet dat de uitkomst van hoger beroep en/of cassatie irrelevant zou zijn. Voor het ontstaan van de betalingsverplichting ex artikel 592b Sv is immers bepalend of de zaak is geëindigd met de oplegging van een straf of maatregel dan wel een rechterlijk pardon. Indien een verdachte in hoger beroep alsnog wordt vrijgesproken, is deze voorwaarde niet vervuld en ontstaat – niettegenstaande een veroordeling in eerste aanleg – (vanzelfsprekend) geen verplichting tot het betalen van een eigen bijdrage.

De keuze voor een forfaitair bedrag is ook ingegeven door de wens ingewikkelde en omvangrijke procedures voor het vaststellen van de hoogte van het verschuldigde

bedrag te voorkomen (*Kamerstukken II* 2014/15, 34067, 3, p. 7). Dit betekent niet dat procedures geheel kunnen worden voorkomen. De vaststelling van de hoogte van het bedrag moge als gevolg van het forfaitaire stelsel eenvoudig zijn; het betreft een bestuursrechtelijke geldschuld waarop de gewone regels van de Algemene wet bestuursrecht met betrekking tot de inning, het treffen van betalingsregelingen, het verzoeken om uitstel van betaling, etc., van toepassing zijn. Ook de bestuursrechtelijke mogelijkheden van bezwaar en beroep komen daarmee in volle omvang in beeld (*Kamerstukken II* 2014/15, 34067, 3, p. 8-10).

Tot slot de vraag waarom de regering (en nu ook de Tweede Kamer) heeft gekozen voor de eigen bijdrage. De memorie van toelichting bij het wetsvoorstel schenkt hierover klare wijn (*Kamerstukken II* 2014/15, 34067, 3, p. 1):

‘Hoewel de opsporing, vervolging en berechting van strafbare feiten bij uitstek een overheidstaak is, is het niet meer vanzelfsprekend dat de kosten daarvan alleen of in hoofdzaak door de samenleving worden gedragen. Te meer nu een bovengemiddeld beslag wordt gelegd op het strafrecht door een beperkt deel van de bevolking. Het doorberekenen van de kosten daarvan is dan ook geen onbekend fenomeen. Zo voorzag het Wetboek van Strafvordering tot 1896 in een regeling waarbij personen een bijdrage moesten betalen aan bepaalde kosten gemaakt ten behoeve van de strafvordering. In de meeste landen om ons heen geldt thans nog steeds een regeling waarmee de kosten van opsporing, vervolging en berechting (deels) doorberekend worden aan de dader. De ratio van die bijdrageregelingen is dat degene die de strafwet overtreedt aldus een strafrechtelijke reactie uitlokt en derhalve ook verantwoordelijk gehouden kan en moet worden voor (een deel van) de kosten daarvan. In lijn hiermee voorziet dit wetsvoorstel in een regeling waarbij plegers van strafbare feiten een bijdrage betalen aan de kosten van de strafvordering in de vorm van een vast, forfaitair bedrag.’

Hier is geen woord Spaans bij: het motto ‘de vervuiler betaalt’ heeft nu ook zijn intrede gedaan in het strafrecht. En hoewel de memorie van toelichting omstandig aangeeft dat dit in rechtsvergelijkend en historisch perspectief niets vreemds is (*Kamerstukken II* 2014/15, 34067, 3, p. 2-6), is dat toch bepaald even wennen. Daarbij rijst in dit verband de vraag of het in het leven roepen van een extra betalingsverplichting jegens de overheid nu zo bevorderlijk is voor het voorkomen van recidive, zeker in geval van veroordeelden tot gevangenisstraf, nu deze zich ingevolge het hierna te bespreken wetsvoorstel ook geconfronteerd zien met een eigen bijdrage voor hun verblijf in een justitiële inrichting.

34068 – Eigen bijdrage voor verblijf in een justitiële inrichting

Op 23 juni jl. heeft de Tweede Kamer tevens ingestemd met het Wetsvoorstel tot wijziging van de Penitentiaire beginselenwet, de Beginselenwet verpleging ter beschikking gestelden, de Beginselen justitiële jeugdinrichtingen en enige andere wetten in verband met de eigen bijdrage voor verblijf in een justitiële inrichting (*Kamerstukken I* 2014/15, 34068, A). Dit wetsvoorstel strekt – zoals de naam van het voorstel al prijsgeeft – tot invoering van een eigen bijdrage voor gedetineerden in een justitiële inrichting. Hiertoe bepaalt het nieuwe artikel 7a Penitentiaire beginselenwet dat gedetineerden ‘een bijdrage in de kosten van het verblijf in de inrichting’ betalen, met uitzondering van gedetineerden in vreemdelingenbewaring en verdachten die in voorlopige hechtenis hebben gezeten terwijl hun

zaak is geëindigd zonder oplegging van straf of maatregel of het een feit betrof waarvoor voorlopige hechtenis niet was toegelaten. Het nieuwe artikel 7b Pbw bepaalt dat de hoogte van de eigen bijdrage bij algemene maatregel van bestuur wordt vastgesteld en dat de totale eigen bijdrage per detentieperiode maximaal € 11.680 mag bedragen. De memorie van toelichting stelt meer concreet dat het zal gaan om een bijdrage van € 16 per dag gedurende maximaal twee jaar. Het genoemde maximumbedrag geldt per periode waarin straffen aaneengesloten ten uitvoer worden gelegd (hetgeen uitgangspunt is van het tenuitvoerleggingsbeleid) en dus niet per veroordeling tot vrijheidsstraf afzonderlijk. Het tijdelijk verlaten van de inrichting in verband met verlof is niet van invloed op de duur van de detentieperiode (*Kamerstukken I* 2014/15, 34068, 3, p. 3).

Het nieuwe artikel 10b Beginselenwet verpleging ter beschikking gestelden bevat een vergelijkbare regeling als die in de Pbw, met de toevoeging in lid 2 dat de eigen bijdrage die de ter beschikking gestelde reeds verschuldigd is in verband met een in combinatie met de TBS opgelegde vrijheidsstraf in mindering wordt gebracht op het maximumbedrag dat hij verschuldigd is op grond van zijn verblijf in de TBS-inrichting. In de praktijk zal dit er doorgaans toe leiden dat TBS-gestelden met een combinatievonnis geen eigen bijdrage meer hoeven te betalen voor hun verblijf in de TBS-inrichting omdat zij daaraan voorafgaand al twee jaar in detentie hebben doorgebracht in verband met de voorlopige hechtenis en de opgelegde gevangenisstraf. Voorts voorziet artikel 7b Beginselenwet justitiële jeugdinrichtingen in een – deels van het voorgaande afwijkende, maar op deze plaats niet verder uit te werken – regeling voor een ouderbijdrage aan de kosten van het verblijf van de jeugdige in de inrichting.

De minister realiseert zich dat deze betalingsverplichtingen een bijzondere – niet zelden weinig draagkrachtige en daardoor kwetsbare – doelgroep treffen. Om deze reden voorziet het wetsvoorstel in uitgebreide regelingen voor het treffen van standaard- of individuele betalingsregelingen, het verlenen van uitstel van betaling of het (gedeeltelijk) kwijtschelden van de verschuldigde eigen bijdrage, dit alles teneinde te ‘voorkomen dat de bijdrageregeling negatieve gevolgen heeft voor de resocialisatie van de betrokkene of dat de financiële positie van de bijdrageplichtige zodanig wordt aangetast dat andere (sociale) problemen ontstaan’ (*Kamerstukken I* 2014/15, 34068, 3, p. 4). Mocht dit wetsvoorstel daadwerkelijk kracht van wet krijgen, dan valt uiteraard toe te juichen dat de regeling dergelijke voorzieningen bevat, maar tegelijkertijd geeft de minister hiermee direct de achilleshiel van het voorstel aan. Nog los van de meer principiële vraag of en in hoeverre mensen verplicht kunnen worden mee te betalen aan hun onvrijwillige vrijheidsbeneming, rijst immers de vraag of hij met deze regeling niet een groter probleem veroorzaakt dan dat hij oplost. Veel gedetineerden zullen de eigen bijdrage immers niet of slechts met grote moeite kunnen ophoesten. Zelfs de grote groep gedetineerden die tot niet meer dan een maand gevangenisstraf worden veroordeeld (volgens de MvT 50% van de populatie), staan nog altijd buiten

met een betalingsverplichting jegens de overheid die kan oplopen tot € 480 (nog los van de eigen bijdrage voor de kosten van strafvordering en slachtofferzorg ingevolge het in het voorgaande besproken wetsvoorstel). Voor veel van deze (ex-)gedetineerden zal reeds dit bedrag problematisch zijn, ook omdat dit niet zelden bovenop een toch al grote schuldenlast zal komen. De uitzonderingen die de wettelijke regeling biedt, zullen in de praktijk dan ook al snel de regel blijken te zijn, met als gevolg een flinke administratielast voor de overheid met vermoedelijk een relatief beperkte opbrengst. Belangrijker dan dat is evenwel de vraag of het vanuit het perspectief van criminaliteitspreventie en resocialisatie nu zo verstandig is gedetineerden na afloop van hun detentie met nog grotere problemen op te zadelen dan zij reeds voorafgaand aan hun veroordeling hadden. Of het daadwerkelijk zover komt, is nog even afwachten. De Eerste Kamer is nu aan zet.

34257 – Wetsvoorstel affectieschade in het strafrecht

Slachtoffers van strafbare feiten kunnen zich in het strafproces als benadeelde partij teneinde de door hen geleden schade vergoed te krijgen, indien de geleden schade het rechtstreeks gevolg is van het strafbare feit en de behandeling van de vordering geen onevenredige belasting van het strafgeding oplevert (art. 51f en 361 Sv). Daarbij komt zowel materiële als immateriële schade voor vergoeding in aanmerking. Voor de vergoeding van het leed van naasten als gevolg van het strafbare feit bestaat thans geen wettelijke basis. Recent is een wetsvoorstel bij de Tweede Kamer ahangig gemaakt dat daarin verandering beoogt te brengen en de mogelijkheid creëert voor naasten van het slachtoffer om zich te voegen als benadeelde partij ter vergoeding én verhaal van zogenaamde affectieschade (voluit het Wetsvoorstel tot wijziging van het Burgerlijk Wetboek, het Wetboek van Strafvordering en het Wetboek van Strafrecht teneinde de vergoeding van affectieschade mogelijk te maken en het verhaal daarvan alsmede het verhaal van verplaatste schade door derden in het strafproces te bevorderen; *Kamerstukken II* 2014/15, 34257, 2). Overigens is de vergoeding van affectieschade als gevolg van strafbare feiten niet geheel nieuw; nabestaanden van slachtoffers van misdrijven kunnen zich reeds sinds 1 januari 2012 wenden tot het Schadefonds Geweldsmisdrijven.

Voor de vergoeding van affectieschade wordt een grondslag gecreëerd in artikel 6:107 en artikel 6:108 van het Burgerlijk Wetboek. Daarmee wordt het uitgangspunt verlaten dat bij letsel waarvoor een ander aansprakelijk is, alleen de gekwetste zelf aanspraak heeft op vergoeding van zijn materiële en immateriële schade. Vergoeding van affectieschade wordt door de wetgever geduid als 'een vorm van smartengeld voor naasten: het nadeel dat niet in vermogensschade bestaat, maar in leed dat men ondervindt doordat een persoon waarmee men een affectieve band heeft, ernstig gewond raakt of overlijdt' (*Kamerstukken II* 2014/15, 34257, 3, p. 1). De mogelijkheid tot vergoeding van affectieschade binnen de context van het strafproces blijft beperkt tot de naasten van een overleden slachtoffer of van een slachtoffer dat ernstig

en blijvend letsel heeft opgelopen. De wetgever creëert tevens expliciet de mogelijkheid voor naasten om zich te voegen als benadeelde partij voor de kosten die zij ten behoeve van het slachtoffer hebben gemaakt (zogenaamde verplaatste schade). Als voorbeeld wordt in dit verband genoemd de reparatiekosten van een fiets die ouders voor hun rekening nemen na een ongeval van hun kind. Het Burgerlijk Wetboek biedt thans reeds een grondslag voor de vergoeding van verplaatste schade (als uitzondering op eerder genoemd uitgangspunt), maar in het strafproces kan alleen in geval van overlijden door nabestaanden onder omstandigheden een vordering tot vergoeding van de geleden (zaaks)schade worden gedaan (art. 51f lid 2 Sv). Ouders van minderjarige slachtoffers kunnen zich overigens wel namens hun kind voegen als wettelijk vertegenwoordiger (art. 51f lid 4 Sv), maar alleen ter zake van schade die door de minderjarige zelf is geleden. Deze problematiek speelde ook in de zaak Robert M., waarbij de vordering van de ouders van de jeugdige misbruikslachtoffers ter zake van verplaatste schade én uit eigen hoofde geleden schade niet-ontvankelijk werd verklaard (zie Hof Amsterdam 26 april 2013, ECLI:NL:GHAMS:2013:BZ8885 en in vervolg daarop HR 16 september 2014, ECLI:NL:HR:2014:2668, NJ 2015/71).

Dit wetsvoorstel vormt in ieder geval een verdere stap in de verbetering van de positie van slachtoffers en hun naasten in het strafproces. De introductie van het recht op vergoeding van affectieschade heeft volgens de wetgever 'in de eerste plaats tot doel erkenning te verschaffen van het door naasten ondervonden leed' (*Kamerstukken II* 2014/15, 34257, 3, p. 3). Indien het wetsvoorstel wordt aangenomen, markeert het tevens een belangrijke wijziging in het civiele aansprakelijkheidsrecht. Een eerder voorstel tot introductie van de mogelijkheid tot vergoeding van affectieschade (*Kamerstukken I* 2004/05, 28781, A) werd in 2010 door de Eerste Kamer verworpen, onder meer uit vrees te verzanden in een 'claimcultuur'.

Jurisprudentie

Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming 19 mei 2015 – 14/3242/GV

Op 19 mei jl. bepaalde de beroepscommissie van de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming dat ook veroordeelden tot een levenslange gevangenisstraf voor verlop in aanmerking moeten kunnen komen. Tot deze uitspraak (te raadplegen via www.rsj.nl) kwam de beroepscommissie naar aanleiding van een beroep van een gedetineerde tegen de afwijzing van een verzoek tot verlop door de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie. Het betrof hier een gedetineerde die in 1989 tot levenslang was veroordeeld wegens de moord op een Chinees echtpaar en hun twee kinderen in 1987. Nadat op 10 juni 2014 zijn vijfde gratieverzoek door de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie was afgewezen en op 1 september 2014 zijn verzoek om verlop eveneens, heeft de Rechtbank Den Haag in kort geding op 18 september 2014 de Staat

bevolen om (alsnog) een begin te maken met activiteiten gericht op resocialisatie van betrokkene teneinde bij de beoordeling van een nieuw gratieverzoek van betrokkene diens resocialisatie en de vorderingen op dat gebied te kunnen betrekken. In vervolg op deze uitspraak is ook daadwerkelijk een begin gemaakt met activiteiten gericht op resocialisatie, maar enkel binnen de muren van de gevangenis waar de man verbleef. Teneinde de mogelijkheid van resocialisatie ten volle te benutten acht de beroepscommissie van de RSJ het thans van belang dat betrokkene zich – al dan niet onder begeleiding – ook buiten de inrichting kan begeven. De beroepscommissie geeft hierbij aan dat dit past binnen de jurisprudentie van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens ten aanzien van de levenslange gevangenisstraf (vgl. EHRM 9 juli 2013, 66069/09, 130/10 en 3896/10, *Vinter e.a. t. Verenigd Koninkrijk*, waarin het Europees Hof bepaalde dat ook levenslang gestraften uitzicht dienen te hebben op terugkeer in de samenleving) en ook van belang is voor een zorgvuldige voorbereiding van een gratieprocedure. Naar het oordeel van de beroepscommissie zou incidenteel verlof in dit geval een passende verlofvorm zijn, waarbij de invulling van het verlof, naar aard en frequentie, dient te worden opgenomen in het detentieplan van de betrokkene. Het beroep tegen de afwijzende beslissing op het verzoek tot verlof wordt aldus gegrond verklaard en de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie wordt opgedragen binnen twee maanden een nieuwe beslissing te nemen. Inmiddels heeft de staatssecretaris gevolg gegeven aan deze uitspraak en in het onderhavige geval een bescheiden vorm van verlof toegeestaan. Voorts heeft hij in antwoord op Kamervragen omtrent deze kwestie (*Handelingen II* 2014/15 (aanhangsel), 2542) aangekondigd te willen bezien ‘of een aanpassing in de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf zou kunnen bijdragen aan de houdbaarheid ervan voor de rechter’, zonder daarbij overigens te willen afdoen aan het in beginsel levenslange karakter van deze straf (behoudens de mogelijkheid van gratie). Wel wil hij in den brede bekijken hoe beleid kan worden ontwikkeld ten aanzien van het recht op (incidenteel) verlof van levenslang gestraften.

Met de onderhavige uitspraak heeft de beroepscommissie van de RSJ een belangrijke nieuwe bijdrage geleverd aan de langlopende discussie in Nederland omtrent de vraag of en op welke wijze levenslanggestraften uitzicht dienen te behouden op terugkeer in de samenleving. De daaropvolgende uitspraken van de staatssecretaris in antwoord op de gestelde Kamervragen lijken er nog niet direct op te duiden dat hij invoering van een tussentijdse (rechterlijke) toetsing van de levenslange gevangenisstraf overweegt (zoals – mede op basis van voornoemde EHRM-

jurisprudentie – hartgrondig wordt bepleit door onder meer het Forum Levenslang en de daarbij aangesloten wetenschappers; zie bijv. W.F. van Hattum, ‘Levenslang “post Vinter”’. Over de gevolgen van de uitspraak van 9 juli 2013 van het EHRM voor de Nederlandse levenslange gevangenisstraf, *NJB* 2013, p. 1956-1964), maar uit de toonzetting van de brief waarin hij de gestelde Kamervragen beantwoordt, zou voorzichtig kunnen worden afgeleid dat de in Nederland gevleugelde woorden ‘levenslang is levenslang’ hun uiterste houdbaarheidsdatum langzaam maar zeker beginnen te naderen.

Literatuur

Proefschriften

- P. Mutsaers, *A Public Anthropology of Policing. Law enforcement and migrants in the Netherlands* (diss. Tilburg), 2015, in eigen beheer uitgegeven;
- R. Salet, *Opsporing, tegenspraak en veranderende frames: een onderzoek naar tegenspraak in grootschalige rechercheonderzoeken* (diss. Nijmegen), Den Haag: Boom Lemma uitgevers 2015;
- K.J. Zeegers, *International Criminal Tribunals and Human Rights Law: Adherence and Contextualization* (diss. Amsterdam UvA), 2015, nog in druk te verschijnen;

Overig

- R. ter Haar & G.H. Meijer, *De weg naar het moderne strafvonnis*, Den Haag: BJu 2015;
- C. Kelk, F.A.M.M. Koenraadt & M.J.F. van der Wolf (red.), *Van aandoening tot delict, van delict tot sanctie – Ontwikkelingen op het grensvlak van psychiatrie en strafrecht: 2000-2014*, Deventer: Wolters Kluwer 2015;
- K. Lindenberg, *Herinvoering van een pooierverbod? Een inventarisatie van opvattingen in het juridisch werkveld over eventuele herinvoering van een strafrechtelijk pooierverbod*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2015;
- A.C.M. Spapens, M. Peters & D. Van Daele (ed.), *Administrative Measures to Prevent and Tackle Crime. Legal Possibilities and Practical Application in EU Member States*, The Hague: Eleven International Publishing 2015,
- W.H. Vellinga, *Ambtshalve onderzoeken en beslissen in strafzaken*, Deventer: Wolters Kluwer 2015;
- J. Voetelink, *Status of Forces: Criminal Jurisdiction over Military Personnel Abroad*, The Hague: T.M.C. Asser Press 2015.